

EGY FEJEZET A KELETI TANULMÁNYOK TÖRTÉNETÉBŐL MAGYARORSZÁGON.¹⁾

Sína, Tibet, Assam s a Gangesen túli félsziget dialectusai, szóval az ugynevezett indochinai nyelvek nemcsak morpheologiai, hanem genealogiai rokonságban is állanak egymás közt, tehát olyanban, a milyen az altai nyelvcsalád öt ágát — habár tág kötelekekkel — fűzi egymáshoz. A sinai nyelv, monosyllabismusa s ősrégi irodalma mellett is, a mely Legge szerint legalább is ötezer év előtt keletkezett, nem áll többé eredeti alakjában előttünk s e gazdag irodalommal méltán dicsekedő nép nyelvét a régiség állékonyosságát illetőleg a tibeti felülmulja. Az említett nyelvek összehasonlító tanulmánya már is azt eredményezte, hogy a hangmásolat némely tünetényeit szabályba foglalhatjuk, így p. o. Von der Gabelentz kitűnő sinolog megfigyelése szerint a siami *l*-nek a sinai nyelvben *h* felel meg. Az ezen nyelveket más nyelvcsaládokra való tekintettel élesen jellemző monosyllabismus nem egyaránt nyilatkozik ezek mind-egyikében, p. o. a thaí (siámi dialectus) e közös tulajdonmányban inkább részesedik, mint a tibeti.²⁾ A sinai nyelvben előforduló hasonhangzásu s rokon értelmű szavak gondos összehasonlítása itt is oly szócsaládok megállapítására vezet, melyek áttekintésénél a közös gyökből némi hangváltozás következtében eredt szószármazást könnyen észrevehetjük, így p. o. ha e két alakot *tiên* „földet művelni“, *l'iên* „mező“ egymással összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy az aspirált és nem aspirált kiejtése a kezdő mássalhangzónak s a vocalis mennyisége a közös gyökből két külön szóalakot fejlesztett.³⁾ Lássunk egy más példát, *iü* „beszéd“, *yün* „beszélni“, *yuet* „mon-

¹⁾ Ku un Géza gróf, kitűnő dolgozótársunk „Keleti tanulmányok története Magyarországon“ című műven dolgozik, mely a M. T. Akadémia kiadásában fog megjelenni. Seből van szerencsénk közölni e mind nyelvtudományi, mind pedig vallásbölcséleti szempontból érdekes fejezetet. Szerk.

²⁾ L. Von der Gabelentz György „Sur la possibilité de prouver l'existence d'une affinité généalogique entre les langues dites indochinoises“ megj. az „Atti del IV. Congresso internazionale degli Orientalisti“ 2. kötetében, a 285. dik lapon.

³⁾ L. Georg von der Gabelentz' Chinesische Grammatik, angezeigt von W. Grube, megj. a ZddmG. XXXVI-dik kötetének IV-dik füzetében, l. a 718-dik lapon.

ni“, e három szóalak a közös gyökből úgy eredt, hogy míg az első ragozatlanak maradt, addig a két utóbbi egyike *n*, másika *t* rag által képeztetett. Az itt megemlített nyelvtényből Lepsius már husz évvel ezelőtt azt a következtetést vonta, hogy a sinai nyelv történetében a monosyllabismust a polysyllabismus előzte meg.¹⁾ E helyes következtetés megerősítésére szolgált a sinai nyelvanyag összehasonlítása a tibetivel s a Gangesen tül rokon nyelvekkel.²⁾

A japáni nyelvet Boller az ural-altai nyelvekkel hasonlította össze, azonban ez összehasonlítás helyességéhez még sok kétség fér.³⁾ Egyelőre tanácsosabbnak látszik a jamato nyelvet az ismert osztályok egyikébe se számítani. Ilyen minden osztályzati kísérlettel daczó keletázsiai nyelv a koreai is.

Dr. Gützlaff Károlynak 1850 aug. 31-én a M. Tud. Akadémia „összes kis“ gyűlésén a chinai nyelvről és írásról tartott értekezése valódi eseménynek nevezhető, mert azon korszakon belül, melynek történetét írom, China s Japán nyelvével és irodalmával tudásaink közül behatóbban senki sem foglalkozott. Gützlaff a koreai nyelvet a chinaival közel rokonságban állónak tartotta, „noha előbbi az egytagúságtól eltér, sőt nyelvtani formákat is képez⁴⁾“. De maradjunk meg e munkának általunk megjelelt határai közt. Vajda Péter a „Tudománytár“ új folyamának 3-ik évében⁵⁾ Hegel után egy következő czimű értekezést tett közzé: „China történeteinek philosophiája“. E czikk inkább a világirodalmi munkák, mint a sinologiaiak sorába tartozik, mert nemhogy szerzője nem meritett a sinai irodalom eredeti forrásaiból, maga a hirneves bölcész, kire hivatkozik, sem vette ezekről az általa mesterileg feldolgozott anyagot. Szerző értekezése

1) „Über chinesische und tibetische Lautverhältnisse.“ Berlin, 1861.

2) „Ich habe in meinem Aufsätze — írja Grube. — Die sprachgeschichtliche Stellung des Chinesischen (Leipzig, T. O. Weigel 1881.) auszuführen gesucht, dass der Zusammenhang des Tibetischen mit dem Chinesischen auf Grund der phonetischen Elemente der chinesischen Schrift erweisbar sei, und dass ferner die aus der chinesischen Schrift und den Dialekten sich ergebenden sprachgeschichtlichen Daten, verbunden mit einer vergleichenden Berücksichtigung des Tibetischen und anderer indochinesischen Sprachen, die Annahme von der Ursprünglichkeit des chinesischen Monosyllabismus unmöglich machen.“ L. az i. h., a 719-dik lapon.

3) „Zwar hat Boller — írja Grube — schon vor 24 Jahren einen „Nachweis dass das Japanische zum ural-altaischen Stamme gehört“ veröffentlicht, jedoch ist durch diesen vermeintlichen „Nachweis“ im besten Falle Manches wahrscheinlich gemacht, aber nichts erwiesen worden.“ L. Wissenschaftlicher Jahresbericht über die Morgenländischen Studien im Jahre 1879, a 19-dik lapon.

4) L. az „Új Magyar Muzeum“ első folyamának II-ik kötetét. a LXXXVII. és LXXXVIII. lapokon.

5) Augustus, 1839.

elején a King nevű könyveket a chinai irodalom ős- és alapkönyveinek mondja, melyekből a sinai nép története, polgári alkotmánya és vallása megismerhető. „A' Su-king-nak a' történetírás szolgál alapul, melly a' régi királyok tetteit írja le 's magában foglalja az e' vagy ama' király adta parancsokat. Az Y-king a' Su-king kivonata. Ezt a' sorsok könyvének mondják 's olly ábrákból áll, mellyek a' chinai írás alapja' gyanánt tekintetnek (!), valamint e' könyvet minden chinai gondolkodás alapjának tarthatni. Ez az egység és kettőség vizsgálatával kezdődik, azután pedig az illy elvont gondolat-idomok coneret létezésével foglalatoskodik.¹⁾ A' si-king végtére azon énekek és dalok könyve, melyek isteni szolgálat és lakodalmak alkalmával elmondatnak. Régente minden főtisztnek kötelessége vala az új év ünnepére minden, a' kezök alatt levő tartományban az év folytában készített költeményeket magokkal hozni. A császár vala e' költemények bírása, tanácsosai körében; a' jóknak találvák, (igy!) közönséges helybenhagyást kaptak. Ezen különösen tisztelt és tanult három alapkönyvön kívül, még két másik is van, kevesebbé fontos, de szinte king-nek nevezett: a' Li-king (szokottabban Li-ki) mely a' szokásokat, a' császár és tiszték iránti czerimoniát írja le, és a' Y o-king, melly a' hangárról (igy!) értekezik. E' könyvek teszik China történetei, erkölce és törvényeinek alapját.“²⁾ Az érthetetlen h a n g á r szó itt a zenét jelenti. A Y o-king-ról Vajda megjegyyezhetette volna, hogy ez a könyv, melynek szerzőjeül K h u n g - f u - t s e u - t (Confucius) tartják, fájdalom, elveszett. Némelyek szerint az elveszett munka néhány töredékét a Li-ki című könyv tartalmazza.

A polgári alkotmány változhatatlan öt alapviszonyáról, a melyek a Su-king-ban a társadalom öt sarkalatos kötelezettségeinek mondatnak, Vajda emlitem forrása után ezeket írja: „A kötelességek: 1. a' császár és a' népei egymás iránt, 2. az atya és gyermekeié kölcsönösen, 3. a' bátya és öcsé, 4. a férj és nőé. 5. a baráté barátja iránt. Itt alkalmilag megjegyyezhetni, hogy az ötös szám igen divatos a chinaiaknál 's annyira kedves, mint a' keresztényeknél a' h á r m a s, vagy a' zsidóknál a' h e t e s (szerző még hozzátehetette volna a török eredetű népek k i l e n c z e s számát³⁾); öt elemök van: lég, víz, föld, é r c z és f a; n é g y é g t á j és e g y k ö z é p; az oltáros

¹⁾ Itt a nagy samosi bölcsész, Pythagoras tantételére emlékeztetek, a mely szerint minden számból áll (illetőleg nemcsak számok alá rendezhető, hanem lényegileg s z á m).

²⁾ L. az i. h. 117. 118. lapjain.

³⁾ A törököknél a hét szám is jelentőséggel bírt, l. a turkománok j e t i a t a „hét atya“, „hét ős“ kifejezését ősök értelmében.

szent helyek négy oldal- és egy közép-halomból állanak.“¹⁾ Érdekes, a mit a még életben levő nemzetség érdemeiről mond: „A' fiú' érdemei nem magának, hanem atyjának számitatnak be. Ily módon az elődök jutnak utódaik által czimekhez, nem pedig mint nálunk, az utódok elődeik által.“²⁾ — A sinai írásról és nyelvről szerzőnk így ír: „— — — — jegyeik száma 80,000 körül van. Leibnitz ezen írásmódot tökélynek tartá 's ajánlatosnak, hogy Európába is behozassék. Czélszerűtlenségén ma alig kételkedik valaki. A chinaiaknál igen sok függ attól, mint mondatik ki a' szó, lassan, gyorsan, erősen, halkán, melyek mellett még sok módosítás van. Némely szónak a' különböző kimondás szerint tiz, sőt tizenkét jelentésük is van, mert nálók a' hangsúly tesz különbözőzést, míg mi európaiak alig halhatunk hangsúlyt (így!). Így dsű, magas hangon azt jelenti mester és úr; alant: disznó; rövid törtten: konyha; erősen: oszlop. A' po szónak jelentései: üveg, forr, tör, hasít, banya, rab-szolga, okos, személy, kevés.“³⁾

Dr. Balog Pál (A. B. P.), elfeledhetlen emlékü tudósunk, az Y-King című könyvnek 1830—39-diki kiadását ismertetvén,⁴⁾ a — és — — jegyek magyarázatát az itt következő szövegben ismertette meg: „Y-King a' chinaiak' legrégeb könyve (ez nem áll, mert az Y-king, a mint felebb láttuk, a Su-king kivonata) 's már annál fogva is nevezetesség. De tartalma is nevezetes már csak anynyiban is, mivel benne egy philosophiai schema taláztatik, mely a' német philosophia' legujabb szakában fontos szerepet játszott 's játszik jelenleg is, t. i. a' dualismus' legrégeb schemája.“⁵⁾ Mit az új mathesis és philosophia + és — (plus és minus) jeggyel teszen ki, t. i. egy oldalt, a' positiv, tényleges, férfini, subjectiv, idealis ellentétet, más oldalt a' negativet, szenvedőlegest, asszonyit, tárgyilagost, reall stb., azt azon régi könyv egy egész és egy középen megszakított vonallal jelel. Ezen két jegyben — és -- van adatva a' dualismus, az ellentét, melly az egész világon átmegy 's mindennek alapját teszi. Minden egyéb csak ennek módosított örök ismétlése. A' dol-

¹⁾ L. a 121-dik lapon.

²⁾ L. a 121. és 122-dik lapokat.

³⁾ Hát a görög βίος „élet“, βίος „iv“, — a török é l „idegen“, é l „kéz“ nem mutatnak-e hasonló különbözőzést? — Vajda Péter, az értekezés írója, a m. tud. Akadémia levelező tagja volt s 1846. február 10-én szünt meg élni.

⁴⁾ Y-King. Antiquissimus Sinarum liber, quem ex latina interpretatione P. Regis aliorumque ex Soc. Jesu p. p. edidit Julius Mohl (Vol. I, ann. 1830. Vol. II. ann. 1839).

⁵⁾ A dualismusra a görög bölcsészetben is igen gyakran történik hivatkozás, mint az antithesis legegyszerűbb alakjára. Pythagoras magát a tárgyak lényegét a páros és páratlan számmal azonosította.

gok összves kifejlése megyen abból ki, és pedig — Y a n g, a' férfiui, atyai, — — Y a, a női, anyai világelv. Ezek elválásából 's egyesüléséből áll elő az idealis és realis világ, az egész számrendszer, a' látható világ; ég és föld 's minden teremtmények. Ki valamit tud a' német természetphilosophiai rendszerekből, azonnal megérti a' régi chinai mysticát, legalább alapzatában, mert mindkettőben ugyanazon törvény ismételtetik. A' két ősjel minden lehető összeköttetése által állanak elő ezen jelek ———, ———, ———, ——— 's még aztán nyolcz jel, melyekben három-három vonás van egymás felett, 's még több más jelek, (igy!), melyekben még több vonás van egymás felett. Épen így fejlik ki az ujjabaknál egy egész mathematicus világ a' + és — ből, 's a subjectivból és objectivból az egész természetphilosophia. Természetes dolog, hogy ha egyszer az ellentétek schemájával birnak, azok alatt minden lehető dolgok befoglaltatnak. Nem hibáztak e' szerint Chinában sem a' magyarázgatások; de az azokban való fényüvést, mérséklé az önmegszoritás és fenyték, mely a chinaiaknak tulajdonok. Azon ősi természetphilosophiai magyarázaton kívül, melly szerint ≡ K i e n, a' m e n n y e t vagy a' tényleges termékenyítő természetert, ellenben ≡ ≡ K o u e n a' földet, vagy a' fogamzó természetert jelenti, mellyek összeköttetéséből kelnek ki az elemi erők, különösen szerettek egy erkölcsi politicai magyarázatmódot, miután Hoang-ti császár megparancsolá, hogy a' két ősjegy alatt egy részt az u r a l k o d ó' e r é n y e (—). másrészt az alattvalók pietása (—) értessék: ezen magyarázatmód által az Y-King könyvből statusbölcesség compendiuma lett" stb. ¹⁾

Ez értekezés is inkább a bölcészeti, mint a sinologiai munkák sorába tartozik. Szerzője nem az eredeti forrásból merített s maga Mohl, a nagyérdemű orientalista, azon könyv kiadója, melyet szerzőnk ismertetett, munkájában szintén csak fordításokra támaszkodott. Dr. Balog Pál, a kinek e sorok írója örök hálával tartozik azon jótékony befolyásáért, melylyel szellemi fejlődését előmozdítani igyekezett, a legjelesebb polyhistorok egyike volt: természettudós, bölcész, nyelvész, az államtudományok kitünő ismerője, történész; mindez egy személyben! A buzgó patriota s az emelkedett lelkű philanthrop egyesült benne.

A „Tudománytár“ 1839-diki évfolyamának aprilisi füzetében ²⁾ a Stanislas Julien és Bazin által francziára fordított sinai szindarabok rövid ismertetését adta M. K. (az illető író teljes nevét nem ir-

¹⁾ L. a „Tudománytár“ uj f. ötödik évében, a X. kötetben (Budán, 1841.)

²⁾ L. a 137—142-dik lapokon.

ta ki) a „Blätter für literarische Unterhaltung“ 1838-dik évfolyamának 288-dik száma után. M. K. a chinai szindarabokról még csak nem is francia fordítások, hanem e fordítások német ismertetése után irt! Ez ismertetésből látjuk, hogy az, mi se Davis, se Premare atyának nem sikerült, mit Abel Remusat leletetlennek nyilvánított, Stanislas Julien sikeres fáradozása következtében megvalósult t. i. e kiváló ismerője a sinai nyelvnek egy sinai szinmű oly fordítását adta, a melyből a lyrai részek sem hiányoznak. Hoei lanki művének e czim alatti „L' histoire du cerele de craie“ Julien által eszközölt remek fordítása, mint az ismertető megjegyezte, revolúciónak (igy!) tekinthető a chinai nyelvészetben (megj. 1832-ben). A jeles fordító az előbeszédben mindazon nehézségeket előadta, melyek a sinai költészet megértését akadályozzák s ezek legfőbbje abban rejlik, hogy a költői nyelv a prosaitól felette különbözik. A chinai költészet nyelvének saját szó szerkezete, szókötése, különös beszédmódja, sőt saját szótára is van. Elismerem az innen eredő nehézséget, de ez a költészet lényegéből folyik. Pegasos nemcsak száguldoz, hanem repül is.

Az első magyar, ki tudunkra Sinaországba utazott, Eskandeli Máté volt. Emlékét az egyháztörténet számunkra megőrizte. Athanasius Kircher „China Illustrata“ czimű könyvében róla is megemlékezett. E jeles hittérítőnkéről így ír Czvittinger „Specimen Hungariae Literatae“ czimű munkájában az *E* betű alatt: „Escandelinus Matthaeus, natione Hungarus, patria Budensis, ejusdemque Urbis Civis. Hunc Historiae Ecclesiasticae tradunt desiderio propagandi Fidem Christianam, inter peregrinas gentes accensum, ad Chinam usque penetrasse, ibique jam circa A. C. 1009. vitae sanctitate, praedicationis efficacia innumerisque miraculis, plurimos Chinarum ad fidem Catholicam convertisse, ac tandem Bonziorum, ob fidem quam praedicabat, insidiis circumventum, illustri Martyrio vitae mortalis finem fecisse“ stb. ¹⁾ A „Polgári Lexicon“ szerzője csatlakozik azok véleményéhez, kik Escandeliről hibetöbbnek tartják, hogy nem a szt. István, hanem a Zsigmond király idejében élt, „mert mikor Xaverius szt. Ferencz Indiákon járt 1542. eszt. (-ben) és azután is, akkor némely portugalliai foglyoknak azt beszélték a chinai, vagy jobban sinai lakósok az ő régi írásaikból, hogy azelőtt mintegy kétszáz esztendővel járt ő náluk egy Escandeli Máté nevű magyar, budai fi, a kit a bonczok öltek meg, minekutánna őt halottat támasztott volna fel.“ Folytatólag így ír szerző: „Az igaz, hogy szt. István idejében,

¹⁾ L. az MDCCXI-dik kiadás 136-dik lapját.

a maga hazájában is elég aratásra való gabonát kaphatott volna Escandeli, ha ugyanakkor élt volna. Azonban még szt. István idejében, a magyaroknak vezeték nevök, mint neki van, nem volt.“¹⁾

Eskandeli nem magyar vezetéknev s talán Sicambria város neve lappang benne, mert egyebeket mellőzve tudjuk Oláh Miklós esztergomi érsek „Hungaria et Attila“ czimü könyvéből, hogy Ó-Budát régen az irodalom Sicambriának nevezte: Ad ipsum vero aquilonem parti malii exturgunt montes, vitibus frugiferi, in quorum radice monasterium est Eremitarum Dive Virgini sacrum, quam albam Mariam apellant (sic!) partim Sicambriae urbis... reliquia adhuc cernuntur²⁾ Oláh Miklós érsek XVI-ik század második felében (1568 jan. 14-dikén) Nagy-Szombatban halt meg. A Sicambria név még ezután hosszú ideig maradt fenn az irodalomban. — Gützlaff Károly e fejezet elején említett értekezése nyelvészeink figyelmét oly mértékben vonta a sinai nyelvre és írásra, mint azelőtt sohasem. A M. Tud. Akadémia akkori hivatalos közlönye, az „Új Magyar Muzeum“, ez előadásról szóló értesítést így kezdi: „Dr. Gützlaff³⁾ Károly ur mint vendég a' chinai nyelvről és írásról értekezett. Az ismert tárgy nem kis mértékben lett világosabb példái által, melyek élő szóval hangoztatva, sokkal elevenebb és határozottabb képet adnak a holt betünél.“⁴⁾

A japáni nyelvről, irodalomról, sőt magáról a japáni népről, földjéről s történetéről egész az újabb időig nemcsak nálunk tudtak igen keveset, hanem Európa más országaiban is, mert a japán birodalom minden európai előtt el volt zárva, kivéve a hollándaikat s

¹⁾ L. az MDCCCLXVI-dik kiadás első részének 397-dik lapját.

²⁾ L az Archaeologiai Értesítő“ új folyamának II-ik kötetét, a III-ik rész LVIII-ik lapján.

³⁾ Lepsius „Standard Alphabet“-jében Guzlaff-ot ír.

⁴⁾ L' az „Új Magyar Muzeum első folyamának II-dik kötetét, a LXXXVII-dik lapon. — Az újabb időben nyelvészeink közül az egy Podhorszky Lajos foglalkozott irodalmilag is a sinai nyelvvvel. Podhorszky 1876. martius 13-dikán tartott akadémiai értekezésének czime e sokat ígérő volt: „A magyar képzők és ragok megfejtése sinai gyökszók által. „Szerző kevéssel akad. felolvasása után egy más ide tartozó dolgozatot adott ki: „Etymologische Analyse der magyarischen mit /*h* anlautende Worte nach chinesisich — tibetanischen Analogien,“; e munkája franczia nyelven is megjelent, kitűnő nyelvészünk dr. Budenz József Podhorszky e két értekezéséről egy igen tanulságos bírálatot olvasott fel a m. tud. akadémia 1877-dik martius 12-dikén tartott ülésén, mely „a nyelv és szép tudományok köréből“ való akad. Értekezések közt még azon évben megjelent. Budenz bírálatában nyíltan kimondja, hogy Podhorszky a magyar és sinai nyelvek rokonításával tett kísérlete „csakis sikertelen elhibázott kísérlet“ (l. a 21-dik lapon). — Bálint Gábor jeles nyelvészünk szintén megtanulta a sinai nyelvet s volt is alkalma magát abban Sinába tett utazása alatt gyakorolni, de megjelent munkáiban ide tartozó adatok közlésével nem lépett fel.

még ezeket is csupáncsak a dezimai szigeten türték meg s még ott is foglyoknak tekintettek. E régiebb időben két a dezimai ügyviteli hivatalban alkalmazást nyert orvos tett legtöbbet a Japánt betakaró fátyol ellebbentésére, ezek egyike a német Kämpfer, másika a svéd Thunberg volt. Kämpfer adatait a belföldi irodalom forrásaiból merítette. Thunberg Károly Péter Jönköpingben született Smalandban, előbb a wexiői iskolában, utóbb az upsalai egyetemen tanult, hol a nagyérdemű botanicus Linné legkitünőbb tanítványa volt. 1772-ben mint orvos a holland-indiai társaság szolgálatába lépett s előbb a Jóremény fokához s onnan 1775-ben Batáviába s Japánba ment. Japánból 1778-ban Ceylonba s onnan a már egyszer megtett tengeri uton hazafelé indult. E jeles természetvizsgáló és utazó tudományos munkái a következők: *Flora Japonica et Capensis*, — *Icones Plantarum Japonicarum* — *Kaempferus illustratus*. Ifjabb Linné halála után az upsalai egyetemen Thunberg lett a növénytan tanárává. Munkás életpályáját mind végig hasznosan, a tudományoknak előmenetelére, magának dicsőségére futván meg, meghalt 1828-ban Tunaberg nevű birtokán.

E két jeles orvos után Siebold Filep Ferencz említendő; született 1796-ban Würzburgban, s 1815-ben az ottani egyetemen orvosi tanulmányait megkezdette; 1820-ban orvosi oklevelet nyert, 1822-ben Hollandban mint orvos az állam szolgálatába lépett, még azon év szeptemberében Bataviába ment s onnan mint követségi orvos, de Stüler ezredest Japánba kísérte. A dezimai hollandi telepen egy fűvészkertet állított, s ottan töltött idejét legnagyobb részt Japánra vonatkozó tanulmányokra s termény- és ethnographiai czikkek összegyűjtésére fordította. Ugyanott az orvostanról és a természettudományokról felolvasásokat is tartott. 1826-ban a követ kíséretében Jedóba utazott, de onnan kénytelen volt rövid idő múlva Dezimába visszatérni, hol 1828 december 18-án a japáni kormány elfogatta azon súlyos gyanú terhe alatt, hogy külföldi kém, erre a többi közt okot egy birtokában levő terjedelmes japáni földabrosz adott. Tapintatos magaviselete s nyelvismerete következtében 1829-ben, oct. 22-én szabad lábra helyeztetett ugyan, de egyszersmind száműzetett. Gazdag gyűjteményeit s kéziratit szerencsésen megmenthette. 1830-ban Hollandba visszatért s ott hozzáfogott Japánra vonatkozó munkái megírásához, a melyek közül itt csupán e kettőt emlitem meg: *Epitome linguae Japonicae* és a „*Verhandelingen van het bataviaasch Genoostschap*“ -ban megjelent értekezését a Japániak eredetéről. Gróf Zichy Ágost „*Tanulmány a Japáni művészetről*“ című kitünő értekezésében Siebold működését

következőkép jellemezte: „Siebold volt kétségkívül az, ki minden utas közül a legtöbb felvilágosítást nyújtotta nekünk a természetnek és iparnak termékeiről Japánban. A művészetre ugyan nem terjeszkedik behatóan és Leyden városában felállított muzeuma is azt bizonyítja, hogy figyelmét főleg azon ország természeti és iparterményeire fordította, melyben életének oly sok hasznos éveit töltötte.“¹⁾ A japáni nyelv tudományos megismerését Hoffmann János József alapította meg, kit működése és munkái köréből a kérlelhetetlen halál 1878. január 19-ikén ragadott ki. Hollánd nyelven irt japán nyelv-tanának német fordítása 1877-ben jelent meg.²⁾

A „Tudománytár“ 3-ik kötetébe Széplaki Erneszt Berghaus évkönyvei VIII-ik kötetéből egy ily czimű értekezést ültetett át: „A Japán birodalom (Japán irományok után Klaproth)“³⁾ E cikkben a japáni írásról e rövid közlemény olvasható: „Ozinteno' ideje óta egész mai napig a' chinai ideographicus jelek és chinai nyelv (igy!) divatban vannak Japánban 's többnyire a' tudományos munkákban használtatnak (igy!), azonban közönségesen is ismeretesek (igy!) Mindazonáltal, minthogy a' japán nyelv' szerkezete a' chinaitól észrevehetőleg eltávozik 's a' chinai betűknek gyakran a legkülönbféle értelmök van, csakhamar éreztetett azon szükség, hogy ezen segíteni kellene. Igy találtatott fel a' VIII. század' közepén a' szótagok' rendszere, mely Kata-kana és Fira-kana-nak neveztetik 's az ország' nyelvében teljes divatra jutott, annyira, hogy most bajosan találtatik, ki ezt elolvasni nem tudná. Azon pillanattól kezdve, hogy a' Japánok írott nyelvvel birtak, literaturájok időszakonként sebesen haladott. Fájdalom, hogy Európában alig ismertetik.“⁴⁾ Lepsius „Standard Alphabet“-jében a japáni írásról ezeket mondja: Of the two Japanese formes of writing, the cursive F i r o - k a n a and the more square and distinct K a t a - k a n a, we have exhibited above the latter, which has been reduced already to our Standard Alphabet by J. Hoffmann (the learned editor of Donker Curtius's Japanese Grammar, Leyden, 1857) in his „Shopping-dialogues in Dutch, English and Japanese, Leyden. 1861.“ The Japanese used first for their language the Chinese writing. In the 9th century they derived from it a Japanese alphabet of their own and limited it to 47 syllabic signs. These syllables were put in such order as to form a little poem, the beginning of which Í-r-o-f-a became the name of

¹⁾ L. az említett értekezés 5-ik lapján.

²⁾ Japanische Sprachlehre, Leiden (Brill), XVI. 372 pp. 8.

³⁾ L. a 146—160 lapokon.

⁴⁾ L. a 160-ik lapon.

the alphabet. We learn from it' that the Japanese language of this time distinguished only ten consonants, which were composed with the five vowels *a, e, i, o, u*; three combinations were left out as not existing in the language, viz. *yi, wu* and *ye* (or *we*) (igy eredt a 47 jel.) The old consonantic system was therefore this very small one :

k ' — y
t n s r
p m — w¹⁾

Lepsius folytatólag így ír: „Afterwards the sonants *g, d, b, z* were distinguished by a diacritical sign added to the corresponding surd letters; *p* was changed into the fricative letter *f* in all Japanese words; it preserved its original sound only in foreign words and was then marked by a little circle.“²⁾

A tibeti nyelv megismertetése körül Európában büszkén mondhatjuk, dicsőemlékü hazánkfia Körösi Csoma Sándor szerzett magának legtöbb érdemet s ez annyira érdekes nyelvet illetőleg hazai tudományunk a keleti nyelvészet történetének könyvében aranyfelirású diszlapot igényelhet. Az első, a ki a tibeti nyelv és irodalom ismeretét Európába hozta, az olasz Desideri Hippolyt jezsuita-rendbeli szerzetes volt (sz. Pistoia-ban 1684-ben s meghalt ugyanott 1739-ben.) Desideri 1716-tól egész 1721-ig Tibetben s legtöbbet ez ország fővárosában Lhassában élt. Az olaszok méltán büszkéek lehetnek e jeles hittérítőre, de mi is méltán dicsekedhetünk Körösivel. Nerucci tanár kitűnő nyelvész elismert érdemeinek egy nagy részét tőle igaztalanul elvitatván, Desiderinek tulajdonította s kérdéses cikkében erre vonatkozólag így ír: „Ora sta invece, che tutte queste belle cose, e con quanta mai di pienza! furono compiute già dal Desideri un 150 anni innanzi del Csoma“³⁾ Puini Károly tanár, a tibeti nyelv kitűnő ismerője, „Di una Relazione inedita del viaggio al Tibet, del P. Ippolito Desideri da Pistoia, scritta da lui stesso“ című cikkében több helyen czáfolta meg Nerucci Körösi Csománkra vonatkozó indokolatlan s igazságtalan állításait. Desideri egyedüli célja a buddhismus tanainak megczáfolása volt s e minden egyebet kizáró törekedése tette, Puini helyes megjegyzése szerint, a tibeti irodalom terén kiváló olvasottságát egyoldaluvá: „A questo solo fine si pose a leggere, anzi a divorare, come dice lui, i libri del B k a' —'g y u r;

¹⁾ (London, Berlin, 1863), a 247-ik lap on.

²⁾ L. az i. h. Az öt magánhangzót, úgy látszik, eredetileg egy könnyű torok-orrhang előzte meg.

³⁾ L. a „Revista Europea“ VII. évf. III-ik kötetét, a II-ik füzet 289 lapján.

ma avendo sempre innanzi a sè quella sua idea fissa, trascurò di fare, intorno a quell importante raccolta di scritture sacre, alcun lavoro, che per importanza scientifica possa esser paragonato anche da lontano a quelli che fece più tardi il Csoma di Körösi.“¹⁾

Puini czikkének egy másik helyén így ír: „Il paragone al quale ho accenato poco sopra, tra i lavori del Csoma di Körösi, e quelli che si suppone abbia scritti il Desideri, potrà esser parso fuor di luogo a tutti coloro che sanno l'importanza gradissima dei primi. Ma a questo mi ha spinto un articolo, che il Prof. Nerucci inserì non ha guari nella Rivista Europea, nel quale viene esagerato alquanto il merito scientifico del Desideri, attribuendo al modesto missionario gesuita quella parte, nello studio della lingua e letteratura tibetana, che ebbe il dotto scienziato di Körösi — — — — — E inutile che io dica qui ciò che il Csoma ha compiuto per la scienza; tutti gli orientalisti lo sanno.“²⁾ Csománk, mint Duka a Magyar Tudományos Akadémiához írt levelében megjegyezte, azért ment Lhassába, hogy ott egy a Jugurokról írt könyvet tanulmányozhasson. A lhassai könyvtár egyik igen becses könyve Urghien életével foglalkozik, a kit a Tibetiek országukban a buddhismus elterjesztőjének s a tibeti miveltség legfőbb megalkotójának tartanak. E némileg mythicus személy prophetiáját egy Lunghten nevű könyv tartalmazza. Azt gyanítom, hogy Körösi Csoma a Duka által említett könyvlajstromban Urghien könyvéről olvasván, azon boldogító remény karjába vetette magát, hogy hátha e könyv a régi Ugria vagy Jugria, a Strabo által említett Urgos-ok (Οὔργου)³⁾ nevével függ össze s Urghien talán Tibet ugor ősmiveltségének személyesítője. Bizonyára Csoma reményét maga is túlmerészek tartotta, mert mint a tibeti irodalom kitűnő ismerője Urghien személyéről kellőkép értesülve volt, de a remény ellenállhatatlanul vonz s a bizonytalanság homályában fejlődik ki legjobban, már pedig a tibeti buddhismus megalkotóját mythicus homály fedi. Körösi Csoma Sándor fiatalsága tanulóéveitől fogva egy a magyar nép ázsiai eredetének kinyomozása végett Ázsiába teendő út tervével nemcsak foglalkozott, de mind azon élő és holt, ma már nem beszélt nyelveket szorgalmasan meg is tanulta, melyeknek tudását e célra szükségesnek tartotta. Enyeden végzett tanulmányai után, ott kedve ellenére rövid időre a költészet tanára lett. Enyedről Csoma Sándor g y a l o g

¹⁾ „Bollettino Italiano degli Studii Orientali“, anno I, nr. . (10 Luglio 1876), a 40-ik lapon.

²⁾ L. az i. h., a 41-dik lapon.

³⁾ Lib. VII. cap. 3. 17.

utazott Göttingába, hogy testét mindazon nyomorúságokhoz hozzá szoktassa, melyek a keleti utazással kiváltképen a vagyontalan utazóra nézt együtt járnak. Göttingában két esztendeig foglalkozott az útiterve kiviteléhez szükséges tanulmányokkal; szorgalmasan olvasta a keleti utazások leírásait, melyekkel a göttingai egyetemi könyvtár bővelkedik, így Pallas, Gmelin és Klaproth utazásait, a keleti nyelvek közül a héber, arab s nyugatarámi megtanulására különös gondot fordított s nagy szorgalommal látogatta Eichorn ¹⁾ és Heeren előadásait. Göttingából visszatérvén, gyalog járta be Németországot, Horvátországot és Szlavoniát egész Enyedig. Enyeden hijában igyekeztek barátjai, volt tanuló társai, tisztelői előttök ábrándszerűnek, kivihetetlennek látszott messze útvjáról lebeszélni; rendületlenül megállott terve mellett. Mélyen tisztelt nagybátyám gróf Kún Kocsárd, midőn egy alkalommal köztem és közte Körösi Csomáról volt szó, elbeszélte nekem, hogy dicsőemlékü tudósunk a marasztásokra elején, mintha azok nem is reá vonatkoznának, egy szót sem mondott, végre midőn azoktól tisztelői, barátjai nem tágitottak, a komoly elhatározás hangján megszólalt s röviden kérte őket, hogy ne igyekezzenek elhatározott szándékában megrendíteni, mert az lehetetlen dolog; a szándék rég óta érlelődik benne s rövid idő múlva valósulni fog. Ezt mondotta egyszer gróf Kún Kocsárd előtt azon férfúnak, kinek nagy befolyása volt reá, a tanítványai előtt elfelejthetetlen emlékü Hegedüs Sámuel tanárnak, a későbbi nagyhirű tordosi s végül szászvárosi ev. ref. lelkésznek. S Hegedüs megértette az intést és elhallgatott. Mélyen tisztelt nagybátyám gróf Kún Kocsárd kérésemre nagy nyelvészünkkel való találkozását Hegedüs tanár házánál egyik hozzá irt levelében így írja le: „Én Körösi Csomával néhai Hegedüs Sámuel enyedi hires professornál találkoztam, ki akkoriban a hazai történelem, politica és classicai litteratura tanára volt. Úgy emlékezem, hogy Körösi az időben jött haza a göttingai akadémiáról s midőn professor Hegedüsnek eltökélett elhatározását felhozta, hogy keletre utazik s utját addig folytatja, míg a magyarok bölcsőjére, bevándorlási helyére talál, előadásának hangulata bizonyos keserűségre és meglegedetlenségre mutatott. Hogy mi volt az oka? nem tudhatom

¹⁾ Eichhorn János Gottfried sz. Dörenzimmernben Hohenlohe-Oehringen hercegségben 1752 oct. 16-ikán, egyetemi tanulmányait Göttingában végezte s 1788-tól fogva haláláig mint ottani tanár működött, meghalt 1827. Junius 25-én. Számos munkái közül a következőket említem meg: 1. Allgemeine Bibliothek der biblischen Literatur (Leipzig 1787—1801, 10 Bde) 2. Einleitung in das alte Testament 3. Einleitung in das neue Testament 4. Geschichte des ostindischen Handels vor Muhammed (Gotha, 1775.)

elhatározni, de úgy tetszik nekem, mintha hallottam volna, hogy valami czéljában hajótörést szenvedett. Midőn professor Hegedüs még egy utolsó kísérletet tett a lebeszélésre, makacson azt felelte: „elhatároztam magamat az útra és megyek, se tanácsot, se segélyt senkitől se kérek.“ És ez a felelet hasonltott arczkifejezéséhez, mely szikár, barna képén átvonult. Körösinek termete magas és sovány volt, de bizonyos hajlékonysággal. Öltözte — a mikor láttam — egészen fekete volt, a mint akkor az akadémi kusok viselték. Ennyi az, a mit én Körösiről irhatok: magába véve nagyon kevés.“ Eddig a becses levél felette érdekes tartalma:

Az ily férfiak lebegtek Horatius költői lelke előtt, midőn odái III-ik könyvének III-ik odájában e szép szavakat mondotta:

Justum et tenacem propositi virum

Non civium ardor— — — —

— — — — — — — —

Mente quatit solida, neque Auster.

Dux inquieti turbidus Adriae,

Nec fulminantis magna Jovis manus:

Si fractus illabatur orbis,

Impavidum ferient ruinae.

Enyedről 1819 decemberében Csoma — megint gyalog — Bukarestbe indult. Egy gróf Bethlen udvara mellett vezette útja; a gróf észrevette, kérte lépne be házába, ott megvendégelte s éjjelre is megmarasztotta, de Csoma a szives meghívást, hogy az éjjelt a gróf kastélyában töltsen, nem fogadta el, mert, mondá, sietős útja van; gr. Bethlen kérdésére, hogy ugyan hova iparkodik oly nagyon, röviden azt felelte: „Ázsiába.“ ¹⁾ A gróf látva, hogy Körösi Csomának egész pogyásza egy kis batúból áll, a feleletet tréfának vette s reá tréfáson jegyezte meg, hogy ily nemű falut nem ismer a környékben, s nagyon elcsodálkozott, mikor vendége egész komolyan állította, hogy csakugyan útban van Ázsia felé. Körösi Csoma teljes életében a komoly elhatározás embere volt. 1820-ban Januarius 3-ikán nagyérdemű utazónk Bukarestből Rustsukba, 11-ikén Sofiába, 25-én Philippopolba érkezett s az európai Törökország egy nagy részét gyalog bejáván, a Mavitza folyón átkelt s annak torkánál Enos mellett az aegaei tengeren hajóra ült. Február 10-ikén Chios szigetébe, onnan Rhodosba, majd Kyprosba érkezett, Martiusban a Phoenciaiak híres városába Sidonba jött (most Caidâ), innen Tripolisba, Laodiceába

¹⁾ Ugy is mondják, hogy Tibetet mondott volna.

(most Lâdikije) jutott s april 12-ikén Aleppóban megállapodott, s ott majdnem egy hónapig mulatván, Május 20-ikán további útjára megindult, Julius 21-én Bagdádba, a régi Kalifák fővárosába érkezett, innen Sept. 4-ikén útra kelvén, Kermânsânon és Hamadhânon (e név eredeti alakja Hagmatâna, a melyből a régiebb görög írók Ἀγβατωνα-t, a későbbiek Ἐξβατωνα-t csináltak, héberül סַבְרָא) át October 14-én Teherânba, Perzsia jelenlegi fővárosába (az egykori Medeába, későbbi Parthiába) megérkezett, a honnan December 21-ikén 1820-ban barátainak Nagy-Enyedre levelet irt, mely oda Martius 18-ikán érkezett meg. Körösi e levelét Kenderesi Mihály gubernialis tanácsos a „Tudományos Gyűjtemény“ szerkesztőjével Thaisz András-sal közölvén, utóbbi tartalmának kivonatát a „Tud. Gyűjtemény“ 1821-iki évfolyamának V-ik kötetében tette közzé egy a hazafiakhoz intézett meleg felszólítás kíséretében, melyben kéretnek Körösi Csoma útjának folytatására pénzbeli segedelemmel közreműködni. E felszólításból kitűnik, hogy Pestmegye 1821 Majus 10-ikén dicsőemlékü József nádor elnöklete alatt tartott közgyűlésén nemcsak jelesebb összeget ajánlott Körösi Csoma Sándor számára, hanem a szolgabíróknak is meghagyta, hogy kiki a maga kerületében a birtokosságot segedelemadásra buzdítsa.¹⁾ Thaisz következőkép végzi felszólítását: „Valóban minden Nemzet virágzásának vagy hanyatlásának maga oka, a' minttudnillik a' Hazafiuság vagy még buzog benne vagy már minden tüze elaludt: ha magunk elhagyjuk magunkat, mástól méltatlanul várunk segedelmet; és ha Körösi (hogy egyik Levelezőm szavaival éljek) most a' maga hazafiai által épen nem segítették, az idegen különben is nemzetünket gyalázni szerető nemzetbeli Iróknak, a' sértegető 's talán motskos megjegyzésekre adhatnánk alkalmatosságot, mellyeket is nem egy könnyen 's nem hamar moshatna le, se a' Maros, se a' Szamos, se a' Tisza, se a' Duna.“²⁾ Teheránból Körösi meg se várva a segedelmet, melyet hazájától kért, több a perzsa fővárosban lakó angoltól segítve Tibetbe indult. „Homályos fátyol takarja mindeddig azon időt — mondja báró Eötvös József Körösi Csoma Sándor felett tartott remek emlékbeszédében — melyet Körösi Tibetben töltött. Tudjuk, hogy Kis-Bocharián (igy!) keresztül a' gobi puszta felé vándorolt; hogy részint Moorcrafttal, részint maga a Himalaya' völgyein 's Tibetben körüljárt. Ez utak' története 's eredményei azonban előtünk ismeretlenek; az egy, mit bizonyosan mondhatunk, az, hogy

¹⁾ L. a 121-ik lapon.

²⁾ L. a 122-dik lapon.

idejének legnagyobb részét, melly Teheránbóli elindulása 's Calcuttába érkezete közt fekszik, Kaman és Zsimkaz buddha kolostorokban tölté.“¹⁾

Dr. Duka Tivadar hazánkfia nyomozása remélhetőleg a báró Eötvös József által említett utak homályos voltát is megvilágítják. Kőrösi angol nyelven irt tibeti szótára s nyelvtana — báró Eötvössel szólva — „dicső eredménye azon hosszú tudományos martyrságnak, melyre honfitársunkon kívül talán senki lelkében elég erőt nem talált volna.“

A tibeti írás tudvalevőleg a szanszkritből alakult; a jelenlegi kiejtés különbözvén a régitől, némely betű a gyök előtt vagy után nem olvastatik.

Gr. KUUN GÉZA.

¹⁾ L. a m. tud. társaság „Évkönyvei“ VII-dik kötetét (Budán, 1846), a 39-ik lapon.

KELEMEN BENŐ ARANYKÖNYVE.

Egyházunk áldott emlékü jóltevője, a f. évben elhunyt Kelemen Benő, munkás és közhasznú életének kimerítő leírásáról és érdemleges méltatásáról, nem kétlem, gondoskodni fog a „Ker. Magvető“ t. szerkesztősége. Addig is azonban, a míg ez megtörténnék, érdekesnek tartom az ő aranykönyvét megismertetni, mely részben a megirandó étetrajzhoz is lényeges adatokat szolgáltat s nem egy tekintetben világot vet a mi szegény tanulóink küzdelemteljes iskolai pályájára szintugy, mint azon nevelési rendszerre, mely oly jellemeket tudott teremteni, mint a minő a Kelemen Benőé is volt.

Többször levén alkalmam elhunyt öreg nemes barátom házá-
nál megfordulni, sőt nyárban rendszeren heteket töltvén el vele szu-
csági kertjének hűs árnyában, nem egyszer hallottam őt ez arany-
könyvéről beszélni, de azt elkérni, megtiltotta nekem az a kegyelet,
melylyel ő arról mindannyiszor megemlékezett. A közelebbi múlt nyá-
ron hasonlóképpen szerencsém levén több időt hátrahagyott kedve-
sei társaságában tölteni, a mikor természetesen nem egyszer vala be-
szélgetésünk tárgya az elhunyt kedves emléke, nem mulaszthattam
el elkérni az aranykönyvet, melyet azóta többször átolvastam s mind-
annyiszor megilletődve tettem le kezemből.

Pedig hát ez az aranykönyv nem egyéb, mint boldogemlékü
Kelemen Benőnk édes atyjának fiára tett költségeinek jegyzéke, köz-
be-közbe egyes megjegyzésekkel kísérve. E jegyzéknek az aranykönyv
nevet a háládatos fiu adta, ki azt aranynyal szegélyezett kemény fe-
kete bőrtáblába köttette s széleit is megaranyoztatta. Teljes czime
ez: Diarium, melyben feljedzettem első fiu-magza-
tomnak Benjaminsnak tanittatására tölt költségei-
met az 1801. esztendőttől fogva, ha addig élek, tanit-
tatása végéig és fáradságimat. N.-Ernyei idős b Ke-
lemen Benjamin, ekkor a szt.-Mihályi unitaria eccle-
zsia papja.“

Ez aranykönyv megismertetése e sorok czélja.

Az aranykönyvet a következő előszó nyitja meg :

„Kedves fiam Benjamin! Sok tudósok, kiknek nyomdokaikat
is alig, sőt nem is követhetem, a magzatok neveléséről magok el-